

země pronikli pro změnu Švédové. Kupříkladu v Tyrolsku však také docházelo k četným násilnostem vojáků na civilistech, i když se tu neválčilo, naopak do sousedního Vorarlberska vpadli Švédové roku 1647 a vyplenili jeho hlavní město Bregenz. Winkelbauer se pochopitelně dostává stručně též k problematice protireformace a emigrace z Rakous.

Česko-moravsko-slezsko-lužická tematiky se chopil Petr Maťa, který nástin české historiografie o třicetileté válce započal Antonínem Gindely a jeho slavnou citací dokumentu falckého diplomata z roku 1619, že císař bude raději několik desítek let válčit, než by se vzdal Českého království. Maťa důrazně poukazuje na nekorektní nahlížení událostí pouze v Čechách, při opomíjení vedlejších korunních zemí, navíc nemluví o „povstání v Čechách“, ale provokativně o „revoluci v habsburské monarchii“ a hrozícím puči ve střední Evropě (kromě českých zemí šlo totiž i o Uhry, Horní Rakousy a část Dolních Rakous). V neposlední řadě pak také připomíná, že třicetiletá válka se často nesla v duchu regionálního válčení, tj. že se neválčilo vždy a všude.

Maďarský historik Géza Pálffy je toho názoru, že na roli Uher za třicetileté války se poněkud zapomíná, o čemž by se však dalo polemizovat s ohledem na celou řadu knih a studií z pera slovenských historiků (o Bethlenovi, Esterházyem aj.). Uznává ovšem, že právě o Bethlena či o Rákocziho zájem v historiografii je. Mlčí se však třeba o Chorvatech v císařských službách či o pomoci silných tureckých oddílů Bethlenovi. Pálffy považuje zdejší války především za náboženské (což je velký rozdíl oproti nazírání náboženskosti bojů na západě), nikoli však Bethlenovo tažení v letech 1623–1626. Nepopírá také, že Uhry se z donedávna hlavního evropského bojiště přesunuly v tomto smyslu na vedlejší kolej.

Přesně opačná slova platí o regionu, o kterém pojednal Dieter Speck – Přední Rakousy včetně Alsaska, ovládané tyrolskou sekundogeniturou habsburského rodu, patřily tehdy k těm vůbec nejpostiženějším. Na Alsasko si dělalo nárok na základě Oñatovy smlouvy (1617) Španělsko, ve 20. letech do těchto zemí vpadl Mansfeld a ve 30. letech 17. století si na horním Rýnu hodlal své nové teritorium vybudovat Bernard Sasko-Výmarský. V letech 1632–1644 tu probíhaly prakticky permanentní boje. Speck zvláště detailně sleduje osudy biskupa Leopolda Pasovského, jeho ambice a konflikt s císařem Matyášem, po němž ho vzal na milost až Ferdinand II., ačkoli již od roku 1618 byl Leopold regentem Tyrolska a Předních Rakous. Po rezignaci na církevní kariéru se oženil s Claudií de Medici. Nemenší pozornost autor příspěvku věnuje i zmíněnému Bernardovi a jeho ovládnutí pevnosti Breisach (1638), která ve sledovaných zemích znamenala na nějakou dobu konec habsburské vlády. Horní Alsasko a Breisach pak Habsburkové vestfálským mírem ztratili definitivně.

Horst Carl je autorem studie o Habsburcích coby vojevůdcích. Je sice pravdou, že tento rod proslul svými sňatkovými aliancemi a s tím spojenými

vladařskými úspěchy, ale někteří se pochopitelně angažovali také na bitevním poli. A koneckonců, i ne-válečník Rudolf II. se nechal vypodobnit v plné zbroji a na vojenském oři: na rozdíl od podobně nevojensky založeného Ferdinanda II. Zato stejnojmenný Ferdinandův syn (III.) si vydobyl slávu jako vrchní velitel císařských sil v bitvě u Nördlingenu, opěvované jako největší habsburské vítězství za celé třicetileté války. Již o tři roky později však musel sám převzít otežku vlády a na evropská válčiska se přesunul jeho mladší bratr Leopold Vilém – vojevůdce, vysoký církevní hodnostář a sběratel umění.

Arno Strohmeier pojednal o vzájemných vztazích španělské a rakouské větve habsburského rodu zvláště v daném období, pro něž byla tehdy charakteristická konkurence v severní Itálii a v Nizozemí. Poukázal i na pravděpodobnost odlišného vývoje, pokud by nedošlo k nečekaným úmrtím. Společným a jednotícím programem byl jednak katolicismus, jednak oboustranný zájem o potomky, resp. jejich produkci, podloženou vzájemnými sňatky obou rodových linií. Velký šrám na důvěře a jednotě představoval vestfálský mír (na kongresu ostatně středoevropská monarchie i Španělsko jednali sami za sebe), podle jehož závěrů císař nesměl podpořit své španělské příbuzné v boji proti Francii. Ačkoli šlo o velký neúspěch habsburské politiky, přesto nedošlo k zásadnímu podlomení rakousko-španělských vztahů.

Podrobně na Ferdinanda III. a jeho střet zájmů na vestfálském mírovém kongresu se zaměřila Lena Oetzel. Ferdinand v Münsteru a Osnabrücku totiž vystupoval jako císař, jako hlava katolické církve a jako vládce habsburských zemí, což bylo často obtížné skloubit dohromady. Dokonce měl z toho důvodu i neshody se svým dvorním diplomatem Maxmiliánem z Trauttmansdorffu, jenž byl více nakloněn ke kompromisům. Císař chtěl být neústupný zvláště v otázce náboženství. Oetzel konstatuje, že Ferdinand III. byl ve svém myšlení primárně vládcem habsburských zemí, až pak císařem. Jen obtížně také Španělům vysvětloval uzavření míru s Francií, ačkoli i příbuzným na Pyrenejském poloostrově muselo být jasné, že další pokračování války by už vedlo ke zničení středoevropské monarchie.

William D. Godsey se ve svém příspěvku věnuje císařskému financování války a zprostředkovávání kreditu ve Vídni za třicetileté války, přičemž formuluje tezi o všeobecném zadlužení tehdejší střední Evropy. Nemohlo být ani divu, když za Albrechta z Valdštejna císařská armáda čítala přes 100.000 mužů a v době uzavření vestfálského míru to bylo stále kolem 40.000. Godsey problematiku nastínil na příkladu dolnorakouských stavů, do jejichž pokladny půjčovali nejrůznější věřitelé, a to zdaleka nejen z Dolních Rakous (nejvíce půjčil ostříhomský arcibiskup Pazmány).

I mezi českou odbornou veřejností jsou dobře známé poddanské nepokoje v Horních Rakousích, krvavě potlačené císařským vojskem v čele s generálem Pappenheimem. Martin P. Schennach se v souvislosti s tím zabývá terminologií nepokojů, bouří, povstání atp., stejně jako stavem bádání o nich. Následně podává stručný přehled poddanských hnutí za třicetileté války, včetně

onoho hornorakouského v roce 1626, během něž zahynulo nejméně deset tisíc venkovanů. V Horních a Předních Rakousích bylo takových revolt nejvíce, zatímco v Tyrolsku za celou dobu jen jedno a někde (Vorarlbersko, Korutany, jižní Morava) dokonce žádné. V pozadí velmi často stálo kvartýrování vojáků, kteří se dostávali se sedláky do konfliktů, případně náboženský útlak. Reakce vrchnosti byly ale velmi tvrdé a vůdci revolt tehdy platili svými hlavami.

Jeden z editorů celého svazku, Martin Scheutz, je rovněž autorem rozboru paměti štýrského (z města Štýr/Steyr) barvíře Jakoba Zetla. Vrcholem Zetlova vyprávění je právě rok 1626 s rozsáhlým hornorakouským selským povstáním, ačkoli se soustředí zejména na události ve Štýru samotném. Ani místní se nevyhnuli potýkání s vojáky, s jejich ubytováním a zaopatřováním, vzájemným konfliktům. Včetně násilí (a vražd), kterému byli vystaveni i obyvatelé těch rakouských měst, do nichž nepřítel nikdy nepronikl. Scheutz si rovněž všímá toho, že se vojáci po válce často nedokázali sociálně začlenit a vytvářeli loupežnické bandy. Barvíř Zetl popsal podrobně situaci ve svém městě po převzetí moci katolíky, po němž následovalo vyhnaní nekatolických kněží a posléze i měšťanů (tak důvěrně známé z českých zemí). Vylíčil však i své zajetí a mučení selskými povstalci poté, co tito Štýr ovládli.

Shodou okolností následuje v knize hned po Scheutzově textu stať druhé editorky, Katrin Keller, jež nedávno vydala společně s Alessandrem Catalanem rozsáhlé deníky pražského arcibiskupa, kardinála Arnošta Vojtěcha z Harrachu. Její pojednání tak snad ani nemůže být o ničem jiném než o osudech tohoto vysokého církevního preláta za třicetileté války. Ke slovu nejdříve přicházejí Harrachův biogram a informace o uvedených denících. Za války byla postižena především kardinálova panství, ale také Harrachova rodina, v bojích totiž přišel o tři z pěti bratří. Krátce před vestfálským mírem, během švédského vpádu do Prahy v létě roku 1648, padl sám do nepřátelského zajetí a musel se drazze vykoupit. Harrachovy deníky jsou zcela jedinečným pramenem k dějinám třicetileté války, protože jejich autor si všímá tehdejšího válečného, politického i společenského dění nejen v habsburských zemích, ale i v Říši. Jeho informační základna byla vynikající, kardinál sledoval i tištěnou produkci (např. různé noviny) a uváděl je jako své zdroje.

Specialista na tzv. ego-dokumenty Harald Tersch se soustředil na problematiku vojenské kariéry a vojenské cti v autobiografiích císařských důstojníků. Nad ostatními tu ční Raimondo Montecuccoli, ale ke slovu přicházejí rovněž zápisy Heinricha Wilhelma Starhemberga a Tersch vyzdvihuje i naprostou výjimečnost paměti prostého vojáka Petera Hagendorfa. Jiným zdrojem, již výrazně méně známým, byla autorovi studie rodinná kronika Kroneggů, jejíž část za třicetileté války sepisoval Hans Wilhelm Kronegg, hejtman v Herberstorffově pluku a posléze císařský válečný rada. Zcela zapomenutou postavou je pak žoldněř Georg Ehrenreich Diernhofer, který za třicetileté války teprve zahajoval svou vojenskou kariéru a dlouhý dobrodružný život.

Jiné deníky, Kristiána II. Anhaltsko-Bernburského, ještě rozsáhlejší než Harrachovy (Anhaltovo dílo zahrnující léta 1621–1656 čítá 23 svazků o celkem 17.400 stranách!), se staly námětem Alexandrovi Zirrovi ke studii o pohledu tohoto německého knížete na pražský mír roku 1635. Kristián II. byl poměrně proslulým válečníkem bitvy na Bílé hoře, během níž byl zajat, po dvou letech se však dočkal propuštění a po složení přísahy se z něj stal věrný spojencem císaře. Jeho samotného pražský mír dle Zirrova zjištění velmi zklamal, protože saský kurfiřt navzdory svému slibu neposkytl Anhaltovým teritoriím ochranu, naopak, opakovaně na nich ubytoval své vojáky. Nemluvě o tom, že mír v Říši (jak se v to v souvislosti s pražskou smlouvou a porážkou Švédů u Nördlingenu 1634 doufalo) také nenastal.

Esther Beate Körber čtenáře seznamuje se zpravodajstvím Habsburků (a neopomíná ani v poštovníctví proslulý rod Taxisů či poštmistra Birghdena), zvláště pak s jedním speciálním druhem informačních médií, relacemi z prostředí velkých trhů. Šlo o tištěnou produkci určenou k prodeji na těchto trzích. Jejich autoři přitom podle autorky nebyli nijak zásadně ovlivňováni Habsburky, resp. vrchností vůbec. Důležitou roli sehrávala aktuálnost zprávy a v neposlední řadě i konfesionalismus, tj. vyznání víry těch, kterým byl tisk určen.

Třicetiletá válka je dobou s nebývalým počtem nárůstu vysokých vojenských důstojníků – a s tím i jejich portrétů, které nemohly chybět už v dobových publikacích a obrazárnách. I když je faktem, že podobizny vojevůdců se začaly ve zvýšené míře objevovat již od tzv. dlouhé (patnáctileté) války s Turky. Friedrich Polleross si za studijní příklad vzal v tomto směru vskutku reprezentativní dílo *Annales Ferdinandeae* Franze Christopha Khevenhüllera, kde se nachází přes dvě stě mědirytů-portrétů, poněkud od rytce Wolfganga Kiliana. Několik z nich také v recenzované knize otiskl. Lze říci, že *Annales* (společně s dílem Conterfet Kupferstich) jsou základní příručkou, po které musí sáhnout každý badatel zabývající se biografiemi tehdejší vojenské aristokracie.

Alois Niederstätter čtenáře zavádí do Vorarlberska. Je přesvědčen, že je v historiografii sice dobře známo dobytí města Bregenz Švédy roku 1647, nikoli ale další události v zemi za třicetileté války. Skoro jako by tu válka nebyla. Přesto lze najít velmi zajímavé momenty, mj. ubití pátera Fidelise ze Sigmaringen sedláky roku 1622, po čemž byl katolíky pěstován jeho kult, nebo za švédských válek boje na Bodamském jezeře. Nicméně i sám Niederstätter se primárně věnuje roku 1647 a opírá se o dobové dílo benediktina Franze Ransperga (*Kronika vorarlberských válek 1600–1648*). Vyzdvihuje také pozoruhodnou součást zdejší paměťové kultury v podobě tradované (leč nepravděpodobné) události o pobití jednoho švédského oddílu odhodlanými a zuřivými vorarlberskými ženami. Jejich údajný čin nacházel odraz v místním folklóru po staletí.

Lichtenštejnský archivář Arthur Stögmann nabízí pohled do vzpomínkové kultury na lichtenštejnských državách na severu Dolního Rakouska. Oblast byla válkou zasažena v letech 1619–1620/1621 a pak až Švédy po jejich vítězství nad císařskými u Jankova (1645), což trvalo až do roku 1648, či spíše 1650, kvůli kontribucím pro švédskou posádku v Olomouci. Autor zvolil formu sond pro města Horn a městečka Poysdorf a Grosskrut. Kupříkladu Poysdorfští museli opatrně lavírovat mezi Švédy a císařskými; v obci Grosskrut zase zhruba ve stejnou dobu proběhla neposlušnost vůči katolickému faráři. Na závěr Stögmann ještě uvedl několik lokálních pověstí spojených se švédskými časy (tzv. švédské kříže, zvonění poledne v jedenáct hodin aj.).

Recepci třicetileté války v habsburské monarchii ve výtvarném umění 19. století analyzoval Werner Telesko. Tyto motivy byly tehdy poměrně populární v díle českých malířů (Svoboda, Brožík) a oblíbená byla i postava Gustava II. Adolfa, zvláště v německých luteránských zemích (např. pomníky švédského krále v Sasku). Nemaleho věhlasu v samotném Rakousku dosáhly obrazy Quirina von Leitner, zpodobňující řadu pro habsburské prapory úspěšných bitev (Záblatí, Lutter, Lützen...). Byly součástí cyklu k dějinám vojska od počátku třicetileté války do současnosti (tj. do 19. století). Velkým tématem umění byl ale pochopitelně i císařský generalissimus Albrecht z Valdštejna (viz např. obraz astrologa Seniho nad Valdštejnovou mrtvolou od Carla Theodora von Piloty).

Závěrečný příspěvek sepsal Christoph Kampmann, přední znalec diplomatických jednání za třicetileté války a okolností vestfálského míru. Na ten se zde také zaměřil coby na základnu národnostního míru a práva. Nechce přitom, dle vlastních slov, bořit mýtus o vestfálském míru coby základním kameni „vestfálského systému“, ale položit si otázku, jak došlo ke vzniku představy vestfálského míru coby základu národnostního práva a státního systému. Kořeny tohoto pojetí spatřuje již ve druhé polovině 18. století – např. podle Voltaira byl vestfálský mír základem pro všechny další mírové smlouvy. Pro mnohé z těch, kteří se touto problematikou zabývali, byl přitom důležitý a lákavý i ne-konfesionální charakter vestfálského míru.

Kniha *Die Habsburgermonarchie und der Dreißigjährige Krieg* sice nezapře charakter konferenčního sborníku s velkým tematickým rozptylem, přesto představuje ve svém oboru vynikající ediční počín. Mohl by se stát třeba i (skutečně velkou) výzvou pro jednotlivce nebo dvou- až tříčlenný autor-ský kolektiv vytvořit ke knize do budoucna pendant pojednávající samostatně a komplexně o zemích habsburské monarchie za třicetileté války. Podobně, jak se o to pokusilo, s větším či menším úspěchem, již několik autorů v případě zemí německých.

Jan Kilián